

דליה עופר

הרהורים על דרך אקדמית: ההשראה של מורה ומנטור

הרשו לי לפתוח באנקדוטה. התחלתי את לימודי לתואר שני בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטה העברית בירושלים, אבל רציתי לכתוב עבודות סמינריוניות על נושאים שקשורים לשואה. פרופ' יעקב טלמון המנחה, מן המורים הבולטים בחוג, שהיה מורה שלי ואף בחן אותי בסוף התואר הראשון, הציע שאפנה לד"ר יהודה באואר, אשתתף באחד הסמינרים שלו ואכתוב את העבודה הראשונה שלי בתואר השני בהנחיית שניהם. מעולם לא פגשתי את באואר, ולכן התייעצתי עם ד"ר ישראל קולת, שלימד במכון ליהדות זמננו והיה מרצה שלי בלימודי התואר הראשון. קולת תמך בחום בהצעה של טלמון והיה הראשון שפתח לפניי את שערי המכון. נרשמתי לסמינר של באואר וכעבור כמה שבועות דנו בנושא עבודת הסמינר שלי. באואר הציע שאכתוב על ריכרד ליכטהיים, נציג הסוכנות היהודית בז'נבה במלחמת העולם השנייה.¹

לא ידעתי איפה להתחיל. מי היה ריכרד ליכטהיים? מה עשה נציג הסוכנות היהודית בז'נבה? חיפוש ביבליוגרפי לא הניב תוצאות רבות, והביוגרפיה של ליכטהיים השאירה אותי עם הרבה שאלות וסקרנות רבה. כל זה הוליך אותי ישירות לארכיון הציוני המרכזי. זו הייתה ההיכרות הראשונה שלי עם ארכיון, עם ההיגיון שלו ועם תיקיו. למדתי בפעם הראשונה לנתח קטלוג ולמיין כרטיסיות (העידן הדיגיטלי היה בעתיד הרחוק) וגיליתי בפעם הראשונה שרוב החומרים שאצטרך לקרוא – חליפת המכתבים בין ליכטהיים ובין הסוכנות היהודית – כתובים בגרמנית.

נשארתי המומה לנוכח המידע הסבוך שנתקלתי בו: מילות צופן; שמות אנשים שלא היו מוכרים לי; מחלוקות בין אנשים שמעולם לא שמעתי עליהם; ארגונים, מפלגות פוליטיות ותנועות שידעתי עליהן מעט מאוד. אני מזכירה לקורא שלימודי ההיסטוריה בתיכון הסתיימו בתוצאות המהפכה הצרפתית, ושכחוג להיסטוריה למדתי הרבה על ההיסטוריה המודרנית של בריטניה וגרמניה, מעט על מזרח אירופה ושום דבר על היהודים. והעיקר: לא היה גוגל.

ביליתי כמה חודשים באיסוף חומר, ואף שהתעמקתי בארגונים ציוניים פוליטיים ובאישים שהיו פעילים בסוכנות היהודית ובמגוון קהילות יהודיות שנזכרו בחליפת המכתבים, עדיין הייתי מבולבלת. הייתי זקוקה לנקודת מוקד לארגן סביבה את המידע בדרך שתיתן לו משמעות ותאפשר ניתוח עמוק יותר של פעילותו של ליכטהיים ולבחור את הנושא ואת התקופה שאתרכז בהם. החלטתי להתמקד בארגון המסמכים שנגעו לגורל

¹ רעיה כהן, בין "שם" ל"כאן": סיפורם של עדים לחורבן, 1939–1942, תל אביב: עם עובד (1999).

יהדות אירופה – מסמכים שמצאו את דרכם למחלקות הסוכנות היהודית באמצעות ליכטהיים והיה בהם כדי לשפוך אור על פעולות הנאצים כנגד היהודים. התכוונתי לארגן אותם בסדר כרונולוגי ולנתח את תוכנם באמצעות השוואה בין כמה מדינות במונחים של זמן ומידע. לבסוף התמקדתי בשנים הראשונות של המלחמה, עד מימוש הפתרון הסופי.

בשלב זה, מהססת ובלי כל ביטחון בתוצאה, פניתי אל באואר בשעת הקבלה שלו והתחלתי לתאר את שאלת המחקר שלי ומה אני מתכננת לחקור. יהודה באואר של שנת 1968 כבר צבר יוקרה רבה; היה לו מוניטין של מורה מעורר השראה, נלהב ומלא חיוניות בכיתה, והיה ידוע שהוא אחראי מאוד ומסור לתלמידיו ולעבודתם – ביקורתי, אבל ברוח טובה. ברמה האישית באואר היה מרוחק מעט. אולי משום כך היססתי להביא לפגישה הצעה אפויה למחצה, שכן מלבד ההשתתפות הפעילה שלי בסמינר מעולם לא דיברתי איתו על עבודתי.

הופתעתי למדי מן התגובה הנלהבת של באואר לשאלת המחקר שלי, אף שתיבל את דבריו בכמה הערות נעימות פחות על התרגום שלי מגרמנית לעברית. כתבתי את העבודה והגשתי אותה. באואר החזיר תמיד עבודות בתוך כמה ימים בליווי הערות וציון, והייתי מרוצה למדי מאלו שנתן לעבודתי.

זמן קצר אחר כך נקרתה בדרכי עוד הפתעה – יש בה כדי להסביר למה אני משתפת עם הקוראים את העניין השולי הזה. הקונגרס העולמי למדעי היהדות התכנס בקיץ 1969. לא השתתפתי בו. כמה ימים אחר כך נפגשתי עם ד"ר ישראל קולת והוא סיפר לי בהתרגשות:

את יודעת שבאואר ציטט מעבודת הסמינר שכתבת על הדוחות שהגיעו על השמדת היהודים? הוא אמר שהמכתב של ליכטהיים על הדוחות הנוגעים לרצח השיטתי של היהודים הגיע לארץ ישראל כבר בסתיו 1942. הוא הדגיש שהמכתב נכתב באוגוסט 1942 והגיע לארץ ישראל שבועות רבים אחר כך, לאחר שעצר תחילה בלונדון ואחר כך בארצות הברית [עובדה שאינה מפתיעה היום איש, כיוון שהיא ידועה לכול]. הוא הדגיש בהרצאה שלו שאם מביאים בחשבון שהסוכנות היהודית הגיבה למידע רק בדצמבר 1942 ובינואר 1943, נמצא שהמידע על הרצח ההמוני הגיע מוקדם מכפי שסברו קודם לכן.

אישרתי שכתבתי על זה בעבודתי שלי, אבל לא הבנתי כמה הממצאים חשובים. רק אחר כך למדתי יותר על נושא הדוחות והתקבלותם. היה עליי להרחיב את ידיעותי ואת מחקרתי בנושא השואה כדי לעמוד על חשיבות הממצאים הנוגעים לחליפת המכתבים של ליכטהיים ולפעילותו ולתפקיד המכריע שמילא המשרד בז'נבה בתקשורת עם אירופה הכבושה. כל זה גרם לי להעריך הרבה יותר את העובדה שבאואר הביא את דבריי בשמי באותה הרצאה. למדתי משהו על השראה, והתוודעתי לשתיים מהתכונות החשובות הרבות של באואר: הוא מעריך את תלמידיו ומתגאה בהצלחתם.

את החוויה הזאת עוד אחווה שוב ושוב בעבודתנו יחד בעתיד – אותה ואת היושרה של הביקורת שלו, שהוא הביע אותה בישירות ובכנות. באואר הנחה אותי בתזה שלי לצד פרופ' טלמון, שהיה מרוצה מאוד מן הנושא שבחרתי: משימת ההצלה של היישוב באיסטנבול ב-1943. באואר היה המנחה שלי גם בעבודת הדוקטורט שכתבתי על עלייה ב בתקופת השואה.

מכאן ואילך אתמקד בחוויה הכללית שלי הן כסטודנטית של פרופ' באואר הן כעמיתה שלו ובהשפעתה על ההתפתחות שלי כחוקרת תולדות השואה. ההרהורים שלהלן הם כמובן הפרשנות שאני נותנת היום לשנות הפעילות הרבות שלנו באוניברסיטה העברית. מן הראוי להביע עוד הסתייגות אחת: אומנם אני מתרכזת ביהודה באואר, אבל היו עוד כמה עמיתים ומורים שהשפיעו מאוד על עבודתי. לכך אדרש בסיכום; כאן אפתח בהרהורים שלי על באואר כמורה, אחר כך אדון בהשפעה של מחקריו ואסיים בהערות על החוויה שלי מבאואר כעמית במכון ליהדות זמננו.

מורה וחוקר

החשיבות שבהקשבה לעדויות הניצולים

כשהייתי תלמידה של פרופ' באואר הוא אמר לעיתים קרובות שחוקר השואה צריך לקרוא בכל שבוע עדות של ניצול השואה או להאזין לעדות כזאת. זה היה בזמן שיחסם של היסטוריונים לעדויות ניצולים נע בין אמביוולנטיות לביטול. הגישה של ראול הילברג, שסבר שעדויות הן סובייקטיביות ולא מהימנות, והחשדנות הכללית שנהגו במקורות יהודיים שבעל-פה משלו בכיפה. מי שחיפש מקורות מהימנים פנה לתעודות הגרמניות ולחומרים ארכיוניים.

בסוף שנות השישים חנך המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית פרויקט גדול של היסטוריה בעל-פה שעסק בנושאים שונים ביהדות זמננו ובתולדות השואה, ובמרכזם ההתנגדות היהודית בשואה.² הפרויקט סיפק לי הזדמנות מצוינת ללמוד את המתודולוגיה של עריכת ראיונות, ובראש ובראשונה ללמוד כיצד להתכונן לריאיון היסטורי. יש להיפגש עם המרואייין או המרואיינת לפגישה מקדימה כדי ללמוד על הביוגרפיה שלו או שלה, לשאול על הרקע החברתי-תרבותי שלהם ולרכוש ידע כללי על הסביבה בעבר ובהווה. פגישה ראשונית זו היא הצעד הראשון לביסוס יחסים של אמון ועניין הדדי בין המרואייין למראיין. השלב הבא הוא מחקר מקיף על הרקע ההיסטורי הספציפי של האזור או האזורים שבהם שהה המרואייין, כולל הגיאוגרפיה, ההיסטוריה החברתית-פוליטית והמבנה האתני של אזורים אלו. כשמדובר בתקופת מלחמת העולם השנייה, חובה להכיר את ההתפתחות

² המדור לתיעוד בע"פ, מכון המחקר ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן, האוניברסיטה העברית בירושלים.

הישירה של המדיניות הנאצית. שלב ההכנה לריאיון מחייב אפוא מחקר מקיף והיכרות עם מגוון מקורות ומונוגרפיות וכן ידע על ההיסטוריה הכללית של הקהילה לאחר המלחמה. כל זה פקח את עינינו, הסטודנטים, לספקטרום רחב יותר של חשיבה על מקום ומרחב ועל מיקום הפרט בהקשר ההיסטורי שלו או שלה. בעזרת מיומנויות אלו יכולנו לדמיין נושאים רבים שהיו קשורים לתכנים של הריאיון. עם זאת, אומנות ההתמקדות במטרתו העיקרית של הריאיון בלי לסטות מהעיקר דרשה תרגול.

עוד מיומנות חשובה שהיה צריך ללמוד היטב הייתה הדרך הטובה ביותר לנסח מראש שאלות שיהיו ישירות ובהירות, אבל לשמור על גמישות ועל פתיחות שיאפשרו לשנות כיוון כשהמרואיין או המרואינת מגוללים את סיפורם, להשרות אוירה רגועה ולבסס יחסי אמן. נוכח הטרגדיות, הצער והכאב שהמרואיין מתאר, על המראיין להיזהר שלא לאבד את נכונותו או את יכולתו של המרואיין לשתף אותו בחוויותיו. לבסוף, יש להעריך מה ניתן ללמוד מן הריאיון ומה יש ללמוד ממקורות אחרים.

האומנות הבאה שהיה עלינו ללמוד לשלוט בה הייתה קריאה ביקורתית של ראינות: כיצד לכבד את סיפורו של הניצול ועם זאת להביא בחשבון את מגבלות הזיכרון והמבט לאחור. זה מחזיר את הדיון לידע הרחב שנדרש כדי להעמיד את הסיפור בהקשר של המאורעות ההיסטוריים הכלליים ולצרף אותו לראינות אחרים על אותו נושא, אזור וכדומה. עודדו אותנו לראיין לצורך נושאי המחקר השונים שלנו פעילים וניצולים, ולשם כך זכינו לתמיכת המדורר לתייעוד בעל-פה במכון ליהדות זמננו.

בתחילת שנות השבעים הגן יהודה באואר על השימוש בעדויות שבעל-פה ועל חשיבותן המיוחדת להבנת תולדות היהודים בשואה, שכן לעיתים קרובות נותר אך תיעוד מועט של הקהילות שהושמדו. בתשובה לשאלת הסובייקטיביות העולה כשפונים למקורות מעין אלו הדגיש באואר שההיסטוריון צריך לקרוא את העדויות שבעל-פה קריאה ביקורתית ולקרוא אותן בהקשרן ממש כמו שקוראים כל מסמך אחר: מכתב רשמי, דוח או רישומים בארכיונים או יומן או ממואר בן הזמן. כתיבתו של איש לעולם אינה ניטרלית לגמרי; לכל כותב או כותבת יש סדר יום וכוונות. לעיתים קרובות היסטוריונים מעוניינים בטקסט הסמוי לא פחות משהם מעוניינים בטקסט הגלוי (המילה "נרטיב" לא הייתה אז באופנה).

עליי להודות שבחלק זה של המאמר שילבתי בוודאי את הניסיון שצברתי בשנים של מחקר. יש לשער שאני מציגה מושגים ומתודולוגיה שפיתחו היסטוריונים ואנשי מדעי החברה מאוחר יותר כדי להפיץ את השימוש בהיסטוריה שבעל-פה. אף על פי כן, במבט לאחור אני מבינה שפירשתי את עצתו של באואר מנקודת מבט רחבה יותר, שהיום אני רואה בה הצעה להעמיד במרכז הנרטיב ההיסטורי את האדם הפשוט. נקודת מבט זו עודדה אותי מבחינות רבות לחפש את ההיסטוריה המכונה "היסטוריה מלמטה", זו הנלמדת מתוך מעקב אחר התנהגותם, חשיבתם והתבטאותם של האנשים הפשוטים, לאו

דווקא מנהיגים או הוגים ואנשי רוח. יתר על כן, אני מודה ששורשי הגישה שלי למיקרו-היסטוריה וחשיבותה בעבודתי נטועים באתו שלב בחינוך ההיסטורי שלי.

אני נזכרת שישבתי בארכיון לתולדות ההגנה ובארכיון הציוני והתעמקתי במאמצי משלחת היישוב היהודי בארץ ישראל להציל יהודים. קראתי תיאורים של אנשים שהצליחו להימלט מהונגריה לרומניה והגיעו בסופו של דבר לארץ ישראל בספינות מעפילים. סיפוריהם הנוגעים ללב התחילו פעמים רבות בפולין לאחר גירושם ומותם של יקיריהם. הם סיפרו איך גמרו אומר להימלט ותיארו את הקשיים שהתמודדו איתם בנתיבים שהלכו בהם ובפחד התמידי שייתפסו או יימסרו לנאצים. כמה מהם הסתייעו בעזרה מאורגנת, אבל רבים ברחו לבדם, בלי שום ארגון או אדם שיכלו להסתייע בהם או להסתמך עליהם. הם נמלטו בזכות מאמצים של אנשים פרטיים, שהצביעו מצד אחד על המגבלות של הארגונים ומצד שני על הנחישות לשרוד והאמונה בחיים. כשקראתי אז את המקורות ואת ההערות של הפעילים נדהמתי לראות איך המאמצים הכואבים והמוגבלים האלה נתנו לפעילי ההצלה מחוץ לאירופה כוח לחפש אמצעי הצלה לא שגרתיים.

הדוחות של הפעילים והנרטיבים שלהם, לצד סיפורי הבריחה, אתגרו אותי להתאים את הסיפורים האישיים למאורעות המאקרו-היסטוריים. מכאן צמח עוד אתגר חשוב: הצורך לחקור את הסיפור של הפרט בהקשרו ולבחון אותו לא כדוגמה למשהו אחר אלא כשלם שצומח מהפרט. המחקרים שלי על מכתבים אישיים, שנעשו אבן דרך במחקר שלי על חיי היום-יום של פליטים שנמלטו, ובכלל זה המאמץ להבין את המאבק של הפרט להגיע לסוג כלשהו של חיי שגרה רגילים, הפיקו תועלת מן המפגש הראשוני הזה.³

כתלמידה לתואר שני ולדוקטורט פנו אליי כדי שאשתתף בסמינרים מחקריים שארגן יהודה באואר. בתחילה היו בסמינרים רק כמה משתתפים בחדר קטן, אבל הם התפתחו לאירועים שאירחו חוקרים מאוניברסיטאות בישראל ובחו"ל. מטרתו של באואר הייתה להרחיב את המחקר על השואה, לייצר מחשבות על המחקר העכשווי וליצור קהילה של חוקרים. בעבור הסטודנטים זו הייתה הזדמנות לשאול שאלות ולחשוב באופן ביקורתי באווירה של שיתוף פעולה ולמידה הדדית. מפעם לפעם לקח באואר את רשות הדיבור והציע דרכים חדשות, קשרים והשוואות בין תופעות שונות ודומות; אחת הדרישות העיקריות שלו הייתה לבחון כל דבר בהקשרו.

קהל הסטודנטים ומטרות המחקר

בשנות השבעים והשמונים הייתה אוכלוסיית הסטודנטים מעורבת: היו בה ניצולי השואה שהחלו בלימודים אקדמיים לאחר שנים של עבודה; תוצרים של מערכת החינוך

³ Dalia Ofer, "Personal Letters in Research and Education on the Holocaust", *Holocaust and Genocide Studies* 4, 3 (1989), pp. 341–355; דליה עופר, "היחיד והציבור כנושא מחקר בהיסטוריוגרפיה: גטאות מזרח אירופה בתקופת השואה", *ילקוט מורשת* 100 (דצמבר 2019), עמ' 68–46.

הישראלית, כמוני; ואחרים שבאו מחוץ לארץ, בעיקר מארצות הברית, כדי ללמוד אצל יהודה באואר. לומדים שונים אלו הצליחו לפתח יחסי קרבה ואמון שאפשרו לקיים דיאלוג עשיר ומעשיר המבוסס על מגוון ההתנסויות והידע של הסטודנטים הניצולים, שבשבילם הסביבה האירופית הייתה בית. באואר ניווט את המגוון הזה במיומנות רבה; הסמינרים שלו היו תמיד מופת של ריבוי קולות, מסמכים ומשתתפים בצירוף ניתוח קפדני של מקורות. מסמכים בשפות שונות היו חובה. סטודנטים כמוני נאבקו בגרמנית וביידיש והתמזל מזלנו שיכולנו להיעזר בסטודנטים עמיתים בתרגום מפולגית.

בשנות לימודי שקד באואר על כתיבת אופוס של שלושה כרכים על הגוינט.⁴ עבודתו נתנה השראה לסמינרים שלנו כיוון שעסקה במגוון רחב של נושאים בכל מדינות אירופה משנות השלושים עד לשנים שלאחר המלחמה. בעבורנו, הסטודנטים, היא הדגימה כמה חשוב לראות את התמונה הרחבה ולהיות מסוגלים לראות את כל האופק של אותן שנים קשות. היא הדגימה גם את הצורך בחשיבה משווה ובהבנת סדר ההתרחשות של האירועים בכל מדינה באותן חמש-עשרה שנים מורכבות. כשאני מסתכלת לאחור באותן שנים מעצבות של לימוד ומחקר גוברת הערכתי למורשת הזאת.

החוויה הזאת גרמה לי להבין שהכרת נושא אחד לעומק או חקר קהילה אחת או מדינה אחת הם רק ההתחלה. אף שאיש אינו יכול להיות מומחה לכל מדינות אירופה בתקופה מורכבת זו, אם הולכים בעקבות חוקרים אחרים אפשר לסגל חשיבה רוחבית ולשאול שאלות דומות ושונות. אני עדיין נאבקת ליישם מסר חשוב זה ונוחלת הצלחה חלקית בלבד.

אבל יש עוד. אני מאמינה שהלהיטות שלי לעבוד על נושאים שונים ולעבור מנושא לנושא – לחקור את מאמצי ההצלה, העלייה הבלתי לגלית, זיכרון השואה, ההגירה ההמונית לישראל בשנות החמישים, חיי היומיום בגטאות מזרח אירופה, נשים ומשפחה, ונוסף על זה לחקור את רומניה, את טרנסניסטריה, את קובנה ועוד – הושפעה במובנים רבים מן העימות הפורה שלי עם המסרים שספגתי בשנים שביליתי במחיצתו של באואר: הצורך להרחיב אופקים, לבחון תמיד התפתחויות מאקרו-היסטוריות, להשוות ולהתמקד בעת ובעונה אחת, ותמיד לחשוב על התמונה הרחבה ולדעת גם שיעלו פירושים נוספים.

הגשת עבודה סמינריונית לבאואר הייתה התנסות מעוררת השראה. כפי שציניתי, תגובתו הקפדנית הגיעה בתוך ימים אחדים. לאחר שנים רבות שבהן אני נאבקת לקרוא את העבודות של תלמידי, זה עדיין מעורר בי השתאות. ההערות של באואר היו מפורטות

⁴ Yehuda Bauer, *My Brother's Keeper: A History of the American Jewish Joint Distribution Committee*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America (1974); idem, *American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee*, Detroit: Wayne State University Press (1981); idem, *Out of the Ashes: The Impact of American Jews on Post-Holocaust European Jewry*, Oxford: Pergamon Press (1989).

וענייניות, ואם לא הסכמת היה אפשר להתווכח איתו ואפילו לסיים את הוויכוח באי-הסכמה. גישה זו יושמה הן כשתלמידים הציגו בכיתה מחקרים בהתהוות הן בפגישות אישיות שנידונו בהן שאלות מחקר ספציפיות.

הייתי רוצה לשתף אתכם בעוד אנקדוטה חשובה מאותן שנים מוקדמות. כשנה לאחר שהתחלתי את הדוקטורט נסעתי עם משפחתי לארצות הברית לשנת השבתון של בעלי ונהניתי משנה ללא הוראה בבית הספר התיכון, שבה יכולתי להתמסר למחקר שלי. לאחר ששלחתי את ארבע בנותי לבית הספר ולגן היו לי כשש שעות של שקט למחקר שלי – יתרון של ממש. באותה שנה הצלחתי להשלים כמה פרקים בעבודת הדוקטורט שלי; כשגייסי חזר מארצות הברית לישראל שלחתי בידו לבאואר כ־300 עמודים בכתב יד. כעבור כמה שבועות בלבד קיבלתי מכתב ארוך ובו הערות ומסקנה: את מתקדמת בכיוון הנכון להשלמת הדוקטורט שלך. הייתי מאושרת כמובן, אבל לא פחות מזה נדהמתי שבאואר הצליח לקרוא יותר מ־300 עמודים בכתב יד בזמן קצר כל כך.⁵ בהיותי מורה במכון ליהדות זמננו התקשיתי לרוב לחקות את המודל הזה.

עמיתה

במכון ליהדות זמננו

כחברת סגל חדשה התבקשתי לשמש יועצת לימודים לסטודנטים חדשים וותיקים. זו הייתה מטלה תובענית שחייבה אותי לטפל הן בבעיות הנוגעות לתוכנית הלימודים הן בבעיות שהסטודנטים נתקלו בהן. אבל זו הייתה דרך מצוינת להכיר באופן אישי את הסטודנטים ולדון בתוכניות שלהם ובגורמים העשויים להשפיע על מסלול לימודיהם בעתיד. גיליתי שפעמים רבות חסר לסטודנטים הרקע המתאים להוציא את תוכניותיהם אל הפועל, והיה עליהם להשלים את התכנים החסרים קודם שהחלו להתמקד בשואה או בציונות, שהיו הנושאים הפופולריים ביותר. מדורים שונים במכון הציעו כמה מן ההשלמות הנחוצות, אבל לעיתים קרובות נאלצו הסטודנטים ללמוד שיעורים במחלקות אחרות באוניברסיטה. התבקשתי אפוא להצטרף לוועדה האקדמית של המכון ליהדות זמננו, שבעת ההיא עמד בראשו ידידי היקר פרופ' ישראל גוטמן המנוח.

במבט לאחור נראית לי הוועדה הזאת כסדנה ארוכה שבה למדתי איך המכון פועל ואיך הוא קובע ומקדם סדרי עדיפויות במחקר ובהוראה ומרחיב את השפעת המכון באוניברסיטה ומחוץ לה. בשנים אלו פעלו במכון כמה מדורים יוקרתיים וחזקים שייצגו תחומים שונים

⁵ דליה עופר, העלייה הבלתי חוקית לארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה, 1939–1942 (חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1981). על עבודת הדוקטורט ביססתי אחר כך את החלק הראשון של ספרי, דרך ביים: עלייה ב' בתקופת השואה (ירושלים: יד בן צבי [1988]), שזכה בפרס בן צבי לשנת 1992. במהדורתו האנגלית (*Escaping the Holocaust: Illegal Immigration to the Land of Israel 1939–1944*, New York: Oxford University Press [1990]) זכה הספר בפרס הלאומי לספרים יהודיים לאותה שנה.

בעולם היהודי ובדיסציפלינות שונות. האזורים הגיאוגרפיים כללו את אירופה, בחלוקה למזרח אירופה ולמערבה, את ארצות הברית, קנדה ודרום אמריקה ואת אוסטרליה. על פי הדרישות הדיסציפלינריות כל הסטודנטים למדו קורסי מבוא בסוציולוגיה ודמוגרפיה וכן בהיסטוריה יהודית, ציונות וסטטיסטיקה בסיסית. אחר כך הם בחרו מקצוע ראשי, ששולב בתוכניות הלימודים שלהם לתואר שני. דיוני הוועדה שיקפו פעמים רבות גישות שונות לקביעת מטרות וסדרי עדיפויות. המדור ללימודי השואה היה מרכזי, אבל מעולם לא נעשה דומיננטי. תהליך קבלת ההחלטות היה מבוסס על הסכמה. דיוני הוועדה היו תמיד פתוחים. לעיתים קרובות היו מתחים ומחלוקות, אבל באווירה של כבוד רב.

כיוון שהייתי חדשה עבר זמן מה קודם שהרגשתי בטוחה די הצורך להביע את דעתי. ואולם הכבוד שנהגו בי חברי הוועדה האחרים סייע לי מאוד, והגישה השוויונית ביסודה של כל החברים, ובהם באואר, עזרה לי להתגבר על היסוסי.

במרכז הבינלאומי לחקר האנטישמיות ע"ש וידאל ששון

כעבור כמה שנים ביקש ממני באואר לעמוד בראש מרכז וידאל ששון לחקר האנטישמיות, שהוא ייסד ועמד בראשו. על פי השקפתו נעשתה האנטישמיות סמל פופולרי ופוליטי בשיח הציבורי בישראל, והקמת מרכז מחקר רציני נועדה לעודד שיח מורכב יותר, ידעני יותר ומשמעותי יותר.

בזמן שעמדתי בראש המרכז היה באואר חבר בוועד המנהל, ושמואל אלמוג היה ההיסטוריון הראשי. הרגשתי שאלמוג ובאואר מכבדים אותי ובוטחים בי בלי שום נימה של פטרונות. אינני יכולה להכחיש שאני ואחרים בוועדה ייחסנו משקל רב לדעותיהם בגלל הכבוד שרחשנו לידע שלהם ולניסיונם. ואולם ככל שאדם מתפתח במשרה מסוימת ורוכש ניסיון כך מושג איזון רב יותר, והיכולת להסכים ושלא להסכים נעשית טבעית. לצידו הנהיגו את המרכז ההיסטוריון רבי-המוניטין ליאון וולוביץ' ושמחה (סימון) אפשטיין.

העמידה בראש המרכז הייתה אתגר גדול. כשקיבלתי לידי את המושכות כבר התגבשו דפוסי עבודה: מתן מלגה לחוקר שהציע נושא מחקר מבטיח, פרסום המחקר הטוב ביותר שהמרכז תמך בו, ארגון סמינר מחקר, קיום כנס אחת לכמה שנים. למרכז לא היה פרויקט מחקר מרכזי. הוא לא הציע הגדרה של אנטישמיות, אף שדן בנושא לעיתים קרובות.⁶ נקודת המבט ההיסטורית על האנטישמיות הייתה מרכזית בעבודות המחקר שעודד המרכז; עם זאת, סוגיות פוליטיות או עכשוויות יותר, שהיו קשורות לתקריות אנטישמיות או להתקפות על ישראל והציונות ששיקפו לדעת רבים אנטישמיות, לא עמדו בראש מעייניו של המרכז.

⁶ Shlomit Levy, *Israeli Perceptions of Antisemitism*, Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem (1996)

שמחה אפשטיין כתב פירוש אקדמי חשוב שהסביר מדוע התאפיינה התקופה המודרנית בגלים של התפרצויות אנטישמיות ובגלי רגיעה לסירוגין.⁷

קיצוניות ואנטישמיות אסלאמיות נעשו נושאים חשובים בסוף שנות התשעים ובראשית שנות האלפיים.⁸ בהתאם לאתוס של המרכז שניסחו באואר ואלמוג, שלפיו אין להיגרר לוויכוחים בלי מחקר אקדמי רציני, יזמתי מחקר ופורום מחקרי שיעסקו באנטישמיות אסלאמית בתקווה לחקור את הנושא בלי להיגרר לשיח הפוליטי והתקשורתית העכשווי. הפרויקט בוצע בשיתוף פעולה עם המחלקה ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה משום שהייב בקיאות בערבית. תלמידים לתארים מתקדמים, בעיקר תלמידי דוקטורט, הקדישו שנתיים ללימוד האנטישמיות ולכתיבת מאמרים על התופעה בהקשר האסלאמי או הערבי שלה. לאחר שנה מוצלחת אחת של הפרויקט עזבתי את המרכז כדי לעמוד בראש המכון ליהדות זמננו; הפרויקט לא נמשך לאחר שנתו השנייה.

היורש האקדמי והתרבות האקדמית שראיתי הן במכון ליהדות זמננו, כחברה בוועד המנהל, הן במרכז הבינלאומי לחקר האנטישמיות ע"ש וידאל ששון, ליוו אותי כשנעשיתי ראש המכון ליהדות זמננו, שבאואר בשלב זה כבר פרש ממנו.

הערות לסיום

בעודי משתפת אתכם בהרהורי על שנותי הרבות כתלמידתו ועמיתתו של באואר עליי להדגיש שהמכון ליהדות זמננו והחוג להיסטוריה שימשו בית להיסטוריונים ומורים חשובים אחרים שהשפיעו עליי מאוד, בהם פרופ' יעקב טלמון ז"ל, פרופ' יהושע אריאלי ז"ל ופרופ' חדוה בני ישראל תבל"א. פרופ' משה דיוויס, שהגה את המכון ואחר כך ייסד אותו, וכמה מן הסטודנטים שלמדו בו איתי יחד, ניצולי השואה שנעשו חוקרים מרכזיים בתחום, ובכללם ד"ר שלום חולבסקי, פרופ' ישראל גוטמן, ד"ר שמואל ספקטור ואחרים – כולם הפכו לחברים קרובים והשפיעו עליי רבות. הם היו מופת של מודעות לחשיבות העבודה והמחקר שלנו. אני חבה תודה לכל אחד ואחת מהם.

⁷ Simon Epstein, *Cyclical Patterns in Antisemitism: The Dynamics of Anti-Jewish Violence in Western Countries since the 1950s*, Jerusalem: SICSA (1993); idem, *Extreme Right Electoral Upsurges in Western Europe: The 1984–1995 Wave as Compared with the Previous Ones*, Jerusalem: SICSA (1996); Dalia Ofer, "The Return of Antisemitism to Research of the Holocaust", *Pattern of Prejudice* 33, (1999), pp. 87–106; idem, "Antisemitism and the 'Science of Race'", in: Berl Lang (ed.), *Race and Racism in Theory and Practice*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield (2000), pp. 61–76.

⁸ Götz Nordbruch, *The Socio-Historical Background of Holocaust Denial in Arab Countries: Reactions to Garaudy's The Founding Myths of Israeli Politics*, Jerusalem: SICSA (2001).